

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BATILILAŞMA ETKİSİNDE YAPILAN FEMİNİZM TARTIŞMALARI

Abdulazim ŞİMŞEK*

ÖZ

Sanayi devriminden sonra, Batı'da kadın, üzerindeki toz bulutunu kaldırmaya azmetmiş, erkeğin mutlak egemenliği karşısında gözle görülür, somut, gelişmeler yaşanmıştı. Feminist teori üzerine kurulan hak temelli kadın örgütlerinin kazanımları, evrensel olmaya başlamıştı. Batı'da kadının mülk edinmesi, miras hakkı ve Parlamentoda temsil edilme talebi ön plana çıkan istekler olmuştur. Bunlar sonradan, daha değişik biçimde, Osmanlı'ya da tevarüs edecektir. Farklı coğrafyalardaki kadınlar, 19. yy'dan itibaren Batıdaki gelişmeleri yakından izlemeye koyulmuştu. Osmanlı'da Tanzimat ile başlayan modernleşme hamlesi ile kadınların yaşadıkları sorunlar, basın ve edebiyat aracılığıyla daimi surette gündeme gelmişti. II. Meşrutiyet, bu birikimi miras almış, tartışmaların daha da çeşitlenmesine ve çözüm endeksli olmasına imkan vermişti. Bu dönemde çok sayıda dergi ve gazete bizzat kadınlar tarafından çıkarılmış, aynı zamanda, kurulan kimi derneklerde aktif rol üstlenmişlerdi. Kadınların kamusal alanda görünür olmaya başlaması bile başlı başına bir kazanımdı. Bu kazanımlar, kadınların yaşadığı sorunların evrensel tema ve gelişmeler ışığında tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Feminizm konusu, bunların başında gelmişti. Feminizmin, Osmanlı'da bilinmeye başlanması ve tartışılması II. Meşrutiyetle beraberdir. Bunda çevirilerin payı yadsınamaz. Osmanlı aydını Batıda ortaya çıkan ve tartışılan teorilerle ilgili, çeviriler yapmıştı. Çevirilerin, Osmanlı zihniyet dünyasının şekillenmesinde payı büyük olmuştur şüphesiz.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Tanzimat, Meşrutiyet, feminizm, İslamcılık, Sebillürreşad.

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-posta:abdulazimsimsek@gmail.com

DISCUSSIONS ON FEMINISM IN THE EFFECT OF WESTERNIZATION DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

ABSTRACT

After the industrial revolution, women in the West, determined to remove the dust on the men. In the framework of the sovereignty, visible, tangible developments have occurred. Acquisition of rights-based women's organization founded on feminist theory began to be universal. Acquiring the woman's property, inheritance rights and the demand for representation in Parliament has been the main requests. They will also be inherited to the Ottomans afterwards. Women around the world, have started monitoring developments closely in the West. With the modernizing efforts beginning through Tanzimat in the Ottoman, women's problems were raised through literature and the press permanently. Constitutional Monarchy II has inherited this experience and gave the possibility to diversify further the discussion and to have solutions indexed. During this period, numerous magazines and newspapers were issued by the women themselves, but also they played an active role in some societies established. Women's beginning to be visible in the public sphere was even a gain on its own. These gains have led the women's issues be discussed in the light of universal themes and developments. Feminism subject has been the forefront. Feminism's beginning to be known and discussed in the Ottoman Empire is associated with Constitutional Monarchy II. The importance of translations are undeniable in this respect. Ottoman intellectuals have done translations about the emerging and controversial theories in the West, for instance feminism. Without doubt, translations share in shaping the mentality.

Keywords: *Woman, Tanzimat, Feminism, Islamism, Sebilürreşad*

Giriş

Batı'da kadın, yüzyıllarca erkeğe bağımlı kalmış, onun emri altında yaşamaya mahkûm olmuştu. Toplumun tüm katmaları, erkeğe öncelik tanırken, kadına, daha aşağıda statü 'reva' görmüştü. Kadının etkinliği azaltılmıştı. Din, felsefe ve hukuk, bu üç manivela, kadının erkeğe boyun eğmesi için 'adeta' işbirliği yapmışlardı.¹ Kilisenin, 11. yüzyılda gerçekleştirdiği bir dizi 'reform' sonucunda, kadınlar, kilisede işgal ettikleri konumlarından uzaklaştırılmış ve yeni teşkil edilen eğitim kurumlarına kızların alınması yasaklanmıştı. Bu daha sonra, kadınların iş hayatına atılmasına mani olmuştu. 12. yüzyıldan itibaren ticaretin gelişmesi sonucu kentlerin canlılık kazanması ile defterdarlık, "kançılarya"² ve yargıçlık

¹ Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s.13.

² Elçilik ve konsolosluklarda yönetimle ilgili görevlilerin çalıştığı yer. www.tdk.gov.tr/index.php?. (E.T: 9.1.2017.)

mesleği yaygınlaşmıştı. Ancak, bu mesleklerin tamamına erkekler hâkim olmuştu.³ 14. yüzyılda Fransa’da kadınlar ticaretten men edilmişti. Almanya’da ise, 17. yüzyılda kadınların ticaret yapması yasaklanmıştı.⁴ Avrupa’da kadınların gerileyişine en keskin tepki, kraliçe ve kentsoylulardan gelmiştir.⁵ 17. yüzyılda kadınlar, birahane işletmeciliğinden ve mum üreticiliğinden de men edilince, dokuma sektörüne geçtiler. Ancak erkekler onları buradan da uzaklaştırmak istemişti. 18. yüzyılda makinelerin icadıyla birlikte en düşük ücretli işler, kadınlara bırakılmıştı. Kadın ve erkeğe ödenen ücret arasındaki fark, 14. yüzyıldan itibaren sürekli artmıştı.⁶ 17. yüzyılda Descartes’çılık ve 18. yüzyılda da Ansiklopedistcilerle gelişen Rönesans düşüncesi, bireyin hakkı, akıl ve eleştirel yaklaşım; bireysel hakları, bilim ve tekniği yüceltmışti. Bunlar öğretilmeye çalışılırken, kadınlara boyun eğme ve ‘evcilleştirme’ ‘reva’ görülmüştü. Bu çelişik durumu savunanların başında J.J. Rousseau gelmiştir. Rousseau, kadın erkek arasındaki eşitsizliği “...akıl gereğidir. Bağımlılık kadınlar için doğal olan bir durumdur” demişti.⁷ Bu marazi düşünce, kaçınılmaz olarak, kadınları isyana sevk etmişti. 18. yüzyılda kadınlar bu çifte standardı reddetmiş, siyasal haklar talep etmişlerdi. Kadının özgürleşmesi halinde, tüm toplumun özgürleşeceği savı hakim olmuştu.⁸

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında ‘Kuzey Atlantik’ coğrafyasında, hızlı bir şekilde sanayileşen toplumlar, sınıfsal çatışma ve savaşlar neticesinde, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendilerine has ‘demokrasi’ye geçtiler. Bu siyasal sürecin önemli aktörlerinden birisi, kadın

³ Andree Michel, **Feminizm**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim yayınları, İstanbul, 1993, s.39.

⁴ August Bebel, **Kadın ve Sosyalizm**, C. I, Toplum Yayınları, Ankara, 1966, s.56.

⁵ Örneğin Kastilyalı İsabella (1451-1504), kocasının yardımı olmadan İspanya’yı birleştirmeye çalıştı. Yardımcılarıyla manastırlar, hastaneler ve okullar açtı. Navarrelı Marguerite (1492-1549) barış için çaba göstermiş, nihayetinde ünlü bir yazar olmuştu. Elisabeth Tudor (1533-1603) İngiltere’nin denizlerde üstünlüğünü sağlamıştı. Montaigne’in evlat edindiği Marie de Gournay (1566-1645) *Kadınlarla Erkeklerin Eşitliği ve Hanımların Şikayeti* isimli kitap yazmıştı. Burada kadınlara reva görülenlere karşı isyanını “tüm iyi şeyler onlara yasak, onlara özgürlük çok görülüyor ve tüm erdemlerden yoksun oldukları savlanıyor” diye dile getirmişti. Michel, **a.g.e.**, s.48-49.

⁶ Michel, **a.g.e.**, s.52.

⁷ Caporal, **a.g.e.**, s.16. Halil Hamid, Avrupalı kadının uzun mücadeleler sonucu elde ettiği hakları Türk kadının da elde ettiğini belirtmiştir. Geçmişte kadının esaret içinde inlediğini ifade eder. Örneğin 1689’da Kral, İngiltere’de “herkesin artık hür bir insan gibi yaşayacağını” söylerken, sadece erkekler kastetmiş, kanınlar bunun dışında bırakılmıştı. 1789 Fransız İhtilali sırasında Meclis’in çıkardığı “hürriyet ve kanunda birlik” beyannamesi neşredilirken kadınlar müstağni kılınmıştı yine. Niçe’nin “kadının yanına mı gidiyorsun? Kırbacını da yanında götürmeyi unutma” sözüne atfen Batı’da aydınların kadın konusundaki çarpık görüşlerine örnek vermiştir. Halil Hamid, **Dünyü, Bugünkü Yarınki Kadın**, Hukuku Nisvan Kütüphanesi İstakbal Matbaası, 1334, s.4-9.

⁸ Michel, **a.g.e.**, s.62.

hakları savunucuları olmuştu. Kıta Avrupa'sında meydana gelen sanayileşme olgusu ile üretim araçları değişmiş, toprağa dayalı cemaat tipi kırsal yaşam, yerini kentlerde fabrika üretimine dayalı, 'toplumsal sınıflaşma', tüketim odaklı 'küçük aile ve bireysel yaşam'a bırakmıştır. Bu değişim ile birlikte kadın sorunu da değişkenlik göstermiştir. Sanayinin yoğun olduğu memleketlerde kadın, ucuz ve kolay sömürülen işgücü olarak sürece dahil olmuştur.⁹ Bu dönem, kapitalizmin ortaya çıkıp geliştiği, burjuva devrimlerin yaşandığı, üretimin kamusal alana taşındığı sürece denk gelmiştir. Burjuva, sınıf olarak varlığını idame ederken eşitlik ve özgürlük düşüncesi ortaya çıkmıştır. İnsan hakları teorisi inkişaf etmeye başlamıştır. Kadınlar çok geçmeden, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi ideallerin dışında bırakıldıklarını fark etmişlerdir. Bunun örgütlenmeye dönüşmesi 19. yüzyıla tekabül etmiştir. Feminizm, 19. yüzyılda kitlesel bir niteliğe bürünerek "toplumsal harekete" dönüşmüştür. "*Feminizmin doğuşunda ilk ve önemli adım, kadınların ezilen bir gruba ait oldukları bilincinin ortaya çıkmasıdır.*"¹⁰

Yukarıda Batı'da kadının geçirdiği evrime dair kısa bir girizgah yapıldı. Bu çalışmada, Batıdaki gelişmelerden bir hayli etkilenen Osmanlı aydınının kadın meselesine bakışı ve bilhassa Tanzimat ve II. Meşrutiyet süreçlerinde kadının yaşadığı değişim ve dönüşüm ile Batı'da tartışılan feminizm kavramının, Osmanlı'da kullanılma şekli, muhtevası irdelenmeye çalışılacaktır. Farklı düşünce yelpazesinde yer alan aydınların, feminizmi kavrayış biçimi ve feminizme verdikleri tepki işlenmeye çalışılacaktır. Fakat burada belirtilmesi gereken başka önemli bir mevzu, o dönemde hayatın neredeyse tamamını erkekler domine ettiği için kadın tartışmalarında da onlar yine ön plana olmuşlardır. Dolayısıyla, çalışmada yapılmaya çalışılan, II. Meşrutiyet döneminin hâkim düşüncenin feminizmi nasıl karşıladığını anlamaya yöneliktir. Binnetice, daha çok onların çalışmalarına vurgu yapılacaktır. Örneğin, kadın meselesi ekseriyet din üzerinden tartışıldığı için bu çalışmada İslamcılığın kadın sorununa, feminizme bakışı ayrı bir başlık altında ilenecektir. Bir de dönemin siyasi mecmuaları, *Sebilürreşad*, *İçtihad* ve *Büyük Mecmua* gibi yayınlara gerektiği kadar yer verildi. Bunun dışında kadın dergileri de inceleme konusu yapıldı.

⁹ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.28-30.

¹⁰ Serpil Çakır, "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", H. Birsen Örs (Ed.), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.417.

Osmanlı'da Tanzimat Sürecinden II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Kadın Tartışmalarına Genel Bir Bakış

Fatmagül Berktaş, Osmanlı'da başlayan yeni eğitim hamlesi ile feminizm arasında bir bağlantı kurmuş, bu hamlenin feminizme katkı sağladığını söylemiştir.¹¹ Osmanlı, 19. yüzyılda modernleşme sürecine girmiş ve tarih, 'eski' ile 'yeni'nin çatışmasına bu yüzyıldan itibaren şahitlik etmiştir. Mektebi Mülkiye, Mektebi Sultani ve Harbiye gibi yeni açılan modern eğitim kurumları ile geleneksel metotlarla eğitim veren, çağın gereksinimlerine cevap vermekten uzak 'medrese' yan yana eğitim vermişti. Modern kurumlarda eğitim görenler daha reformist idi. Batıdaki gelişmeleri yakından takip etme imkânına sahiplerdi. Zihinsel dönüşümün bu yönde olması için çaba göstermişlerdi. Modernleşme sürecinde, ilk defa olarak, kadının eğitim problemi gündeme gelmiş, sınırlı da olsa, kadının 'eğitilmesi gerektiği' fikri ortaya çıkmıştı.

Bu minvalde Osmanlı aydınlarından Şinasi ve Agâh Efendi, çıkardıkları *Tercüman-ı Ahval* (1860) gazetesinde, Türklerin evliliklerini ve bazı din adamlarını hicv eden '*Şair Evlenmesi*' neşredilmişti.¹² Bunun haricinde Namık Kemal, 1872'de, *İbret* gazetesinde bir yazısında adeta isyan etmişti:

*"...Ne zamana kadar erkekler haremimi döverek? Ne zamana kadar kadınlar zevcini yaşmak ferace iz'acatı ile sabahlara kadar uykusuz bırakacak? Ne zamana kadar valideler kızlarını satılık meta gibi senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün nazar-ı meayipcuyanesine arz ettikten sonra hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını sormaya tenezzül etmeksizin kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek..."*¹³

Basın üzerindeki tartışmaların yansıdığı Tanzimat edebiyatında da cariyelik, görücü usulü evlilik ve çokeşlilik konuları 'problematik' bir şekilde işlenmiş, kadının içinde bulunduğu konumun iyileştirilmesi istenmişti.¹⁴ Yukarıda adı geçen iki gazete dışında Tanzimat döneminde çıkan *Terakki* gazetesinin *Terakki Muhadarat* isimli haftalık kadın ekinde kadınlardan gelen mektuplar yayınlanmıştı. Gazeteye "*Belkıs Hanım*" imzasıyla gelen mektupta, gazetenin kadınlar için neşredilmesinden memnuniyet duyulmuştu.¹⁵ "*Adile Hanım*" imzasıyla gelen başka bir

¹¹ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, , s.93.

¹² Caporal, *a.g.e.*, s.54.

¹³ Evinç Dinçer, *Türk Toplumunda Kadın Sorunu*, Toplum Yayınevi, Ankara, 1966, s.20.

¹⁴ Nabizade Nazım'ın *Zehra*, Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-u Talat ve Fitnat*, Namık Kemal *Zavallı Çocuk*, Ahmet Mithat'ın *Felsefe-i Zenana ve Diplomalı Kız* eserleri örnek verilebilir.

¹⁵ "Belkıs Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır", *Terakki Muhadarat*, No:3, 28 Haziran 1285, s.3.

mektupta, İslamiyet'in ilk yıllarında kadınların halinin zillet ve cehalet içinde olmadığı, tıpkı erkekler gibi eğitim alma haklarının olduğu, ancak Osmanlı döneminde bırakın kadınları, erkeklerin bile cahil kaldığı yazılmıştı.¹⁶ 1895 yılında 'Nisvan-ı İslam'a seslenerek çıkan *Hanımlara Mahsus Gazete*, Avrupalı ve Amerikalı kadınların edindiği mesleklere dikkat çekmiş, muharrirlik, doktorluk, avukatlık gibi mesleklerde çok başarılı kadınların olduğu vurgulamıştı. "Sorbon Darü'lfünün"dan Madam Küri¹⁷ örnek gösterilmişti.¹⁸ Bunun dışında ailevi sorunlar, moda ve feminizmden bahsedilmişti.¹⁹ Bu gazetede Fatma Aliye²⁰, Emine Semiye²¹, Nigar Hanım²², Makbule Leman,²³ Keçeçizade İkbâl, Fahrünnisa Hanım, Hamiyet Zehra gibi dönemin tanınmış kadınları da yazı yazmışlardı.²⁴

¹⁶ "Adile Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır", **Terakki Muhaderat**, No:3, 28 Haziran 1285, s.3.

¹⁷ Madam Küri, 1967 yılında Polonya'da dünyaya gelmiştir. Hayatını Paris'te bilim üzerine çalışarak sürdürmüştü. Laboratuardan çıkmayan, radyomun atomik sıkletini bulmuştur. Bilimsel çalışmalarından ötürü Madam Küri 1903 ve 1911 yılında Nobel ödülüne layık görülmüştü. **Madam Küri (Radyom Kaşifi)**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1950, s.3-14.

¹⁸ "Kadınlar ve Amerika Müessesat Nisvaniyesi" **Hanımlara Mahsus Gazete**, , Sayı 1, 1324, s.2.

¹⁹ Elif Ekin Akşit, "Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları", **Doğudan**, No. 7, Eylül 2008, s.85.

²⁰ Fatma Aliye, (1862-1936) Tanzimat'ın önde gelen hukukçu ve devlet adamı Cevdet Paşanın kızıdır. Fatma Aliye, ailesinin sahip olduğu tüm imkânları kullanarak iyi bir eğitim almıştır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazmıştır. Eserleri arasında Muhaderat, Refet, Udi, Levayih-i Hayat ve Enin vardır. Çok iyi derecede Fransızca biliyordu. Şahika Karaca, "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları", **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2011, Sayı:31, s.93-94.

²¹ Emine Semiye, 1868 yılında doğmuştur. Devlet adamı ve hukukçu Cevdet Paşa'nın kızıdır. Şefkat-ı Nisvan ve Hizmet-i Nisvan derneklerini kurmuştur. Paris'te sosyoloji ve psikoloji okumuştur. Emine Semiye, Selanik'te yayımlanan *Mütalaa* (1896), ve *Kadın* (1908-1910) gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. Bunun haricinde Hanımlara Mahsus Gazete (1895), Bahçe, Asır, Yeni Asır, Yeni Edirne, Şura-yı Ümmet, Resimli Kitap, İnkılap, Yeni Gazete, Saadet, İnci ve İzler gibi gazete ve dergilerde yazmıştır. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/KURNAZ-%C5%9Eefika-OSMANLI-KADIN-HAREKET%C4%B0%E2%80%99N%C4%B0N-%C3%96NC%C3%9C-%C4%B0S%C4%B0MLER%C4%B0NDEN-EM%C4%B0NE-SEM%C4%B0YE%E2%80%99N%C4%B0N-S%C4%B0YASAL-PORTRES%C4%B0.pdf>. (E.T. 19.06.2017.)

²² Nigar Hanım, 1863 yılında doğmuştur. Kendisi Macar kökenidir. Küçük yaştan itibaren iyi eğitim almıştır. Nigar Binti Osman ismiyle yayımladığı şiirlerini Efus I. (1877), Efsus II. (1891), Niran (1896), Aks-i Seda (1900) gibi eserlerde toplamıştır. 1918 yılında vefat etmiştir. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/1160/13667.pdf>. (E.T. 19.06.2017.)

²³ Makbule Leman, modernleşme dönemi kadın yazarlarındadır. İyi eğitim almıştır.1818 yılında dönemin ön plana çıkan şairlerinden Mehmet Fuat Bey ile evlenmiştir. Kendi konağında kız çocuklarına Osmanlıca dilbilgisi ve Farsça dersler vermiştir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yazmıştır. Bu gazetede çıkan yazılarını derlediği Ma'kes-i Hayal adlı

19. yüzyılda sekülerizmin artması ile toplumda yaşanan hemen hemen tüm aksakların sebebi din görülmüştü. Kadın meselesinde de İslam suçlanmıştı. Örneğin Selahaddin Asım, *Osmanlı'da Kadının Durumu* isimli kitabında “Turan” kadının “karılaştırılmasında” iki tür etkenin olduğunu yazmıştır. Bunlardan birincisi “din” gibi doğrudan etken ile “tesettür, nikah, talak, miras ve evladın yalnız babaya aidiyeti” gibi dinsel sayılabilecek verilerin kadının gerilemesine neden olduğunu belirtmiştir.²⁵ *Kadın* dergisinde de, kadın hukukunun gasp edildiği, buna karşın Avrupa’da kadınların her türlü hakka sahip oldukları vurgulanmıştır.²⁶ “İslam’ın kadını geri bıraktığı” tartışmasına Ünlü Rus oryantalisti Madam Gülnar da katılmıştır.²⁷ Şark’ın “mütemeddin” (gelişmiş) ülkeler karşısında geri kalma nedenini kadınların toplumsal seviyesinin düşük ve eğitimsiz oluşuna bağlayan Madam Gülnar, kadınların gerilemesi, devletin gerilemesi anlamına geldiği tespitini yapmıştır.²⁸

Aynı şekilde Cumhuriyet döneminde kadın üzerine araştırmalarıyla bilinen Tezer Taşkiran, İslam’ın, kadını dört duvar arasında hapsediği ve kadın aleyhtarı gibi anlaşılmasını komprime araştırmalara bağlamıştır.²⁹

tek eseri 1897’de yayınlanmıştır. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873219.pdf>. (E.T. 19.06.2017.)

²⁴ Caporal, **a.g.e.**, s.66.

²⁵ Selahattin Asım, **Osmanlı’da Kadınlığın Durumu**, Arba Yayınları, İstanbul,1989, s.19.

²⁶ **Kadın**, Sayı 2, 20 Teşrin-i evvel, 1324, s.14.

²⁷ Birçok cahil ve mutaassıp şarklılar, kadının hayat-ı içtimaiyeye karışmasına ve nasibe-i marifette erkekle küfüv (denk) olmasına İslamiyet’in mani olduğunu iddia eder ve hatta bunlara bakarak birçok Avrupalılar da işin hakikat olduğunu zannederler, halbuki bu öyle bir fikir-i batıldır ki adeta kökünden yıkılmalı. Şöyle bir kere gözümüzü, Arap medeniyetinin avc-i balaya (en üst derece) vardığı zamanlarda, Arap kadınlarının işgal etmekte oldukları mevkiyi içtimaiye (toplumsal statü) irca edersek görürüz ki İslamiyet, hiçbir zaman ve katiyen kadının bir erkek kadar sahib-i irfan olmasına, erkekle hem hukuk bulunmasına hail (engel) olmamıştır. Madam Gülnar (Olga de Lebedof), Çev. A. Ulvi, “İslam Kadınlarında Hürriyet (1)”, **Kadın**, no.12, (Kanunievvel 1324) 1 Ocak 1909, s.2.

²⁸ Madam Gülnar (Olga de Lebedof), Çev: A. Ulvi, “İslam Kadınlarında Hürriyet (2)” **Kadın**, no. 13, 5 Kanunisanı 1324(18 Ocak 1909), s.6.

²⁹ Tezer Taşkiran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 5, Ankara, 1973, s.14., El-Belazuri, ilk Müslümanlardan olan Sa’d b. Ebi Vakkas’ın kızına yazı öğrettiğini kaydetmiştir. Kuran-ı Kerimde kadın ve erkek birlikte zikredilmiş, iki cinsin aynı haklara sahip oldukları ve yaptıklarının karşılığını alacakları vurgulanmıştır. Rıza Savaş, **Hz. Muhammed Devrinde Kadın**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul,2004, s.96, Hz. Peygamber döneminde kadınlar ve erkekler aynı mekanda abdest aldıkları halde, Hz. Ömer, halifeliği zamanında, abdest yerleri ayrılmıştır. Savaş, **a.g.e.**, s.97., Hz. Peygamber döneminde bazı kadınlar imamlık yapmışlardır. Bazı İslam âlimleri, bazı durumlarda kadınların erkeklere imamlık edebileceğini söylemişlerdir. Tabii âlimlerinden olan Katade, Kuran okuyamayan erkeğe kadının imam olabileceğini ve bu durumda erkeğin önde olması gerektiğini söylemiştir.

Şemsettin Sami³⁰, Celal Nuri³¹, Ahmet Cevat gibi Osmanlı reformcuları, yazdıkları eserlerde İslam'ın kadına verdiği haklara vurgu yapmış, zamanla bunun nasıl/ne şekilde gerilediğine dikkat çekmişlerdi. Hamide Topçuoğlu, değişen bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

*“Osmanlı Türklerinde zamanla kadın statüsü yavaş yavaş İslami nasların hemen bütün Müslüman milletlerde rastlanan yanlış tefsirleri yüzünden daralmaya başlamış ve içtimai hayattan ısrarla tecridine çalışılan kadının İslam hukukunun kendisine tanıdığı hukuki imkan ve yetkilerden³² fiiliyatta istifadesi adeta imkansız kılınmıştır. Osmanlı fermanlarında tecelli eden İslami pozitif hukuku kadınların haklarını bilfiil ve bizzat istimallerini önleyecek mahiyette nehyedici kaidelerle doludur”.*³³

Savaş, a.g.e., s.100,109. Ancak, daha sonraları bir kısım hadisçiler yazı yazmanın kadına yasak olduğunu ileri sürmüşlerse de bu hadislerin uydurma olduğu ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamberin nübüvvetinin başladığı yıllarda Arap dünyasında devam eden savaşlar nedeniyle geride birçok yetim kız ve dul kadın kalmıştı. Toplumda var olan bu probleme çözüm bulmak için Kuran-ı Kerimde “eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Onlar arasında adaleti yapamayacağınızdan korkarsanız birer tane alın, yahut sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Haksızlık etmemeniz için en uygun olan budur.” Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'den “uğursuzluk, ev, kadın ve attan olur” diye bir hadis rivayet etmişti. Ancak Hz. Aişe bu duruma çok kızmış ve “Allah'a yemin olsun ki Hz. Peygamber bunu söylemedi. O, cahiliye devri insanların böyle bir düşüncede olduklarını söyledi” demişti. Savaş, a.g.e., s.109,123,142., Hz. Peygamberden sonra Müslümanlar kurdukları güçlü imparatorluklarda kimsesiz ve yoksullar için didinen Rabia, din bilim, şiir ve hukuk ile uğraşan Şukaya, çok başarılı bir şekilde hükümdarlık yapan Sitt Al Mülk gibi eğitim ve sosyal hayatta belirleyici rolü olan birçok kadından söz edilebilir. Andree Michel, a.g.e., s.36.

³⁰ Şemsettin Sami, 1850 yılında doğmuştur. Dil çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Radloff'un yayımladığı Orhun Yazıtlarını Türkçeye çevirmiştir. Bunun dışında önemli eseri olarak görülen Kamus-ı Türki isimli sözlüğü hazırlamıştır. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/30185/001640537010.pdf?sequence=3>. (E.T.19.06.2017.)

³¹ Celal Nuri, 1882 yılında Gelibolu'da doğmuş ve 1936 yılında da ölmüştür. Hem II. Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemi tanınmış siyasetçi, gazeteci ve düşün adamıdır. Asıl mesleği olan gazeteciliğe 1909'da Ebüzziya Tevfik ile beraber Currier d'Orient'da başlamıştır. <http://www.diyantislamansiklopedisi.com/celal-nuri-ileri/>. (E.T. 19.06.2017.)

³² Mülk edinme ve tasarruf edinme hakkı (Nisa Suresi ayet: 31,32); Miras hakkı (Nisa Suresi ayet: 6-11), Mihir üzerindeki hak (Bakara Suresi ayet: 229, 236, Nisa Suresi ayet: 3,20,23,24). Kadının mülk edinmesi erkekle müsavidir. Hatta bazı müçtehitlere (Ebu Hanife) göre, kadın, hakim dahi olabilir. Hamide Topçuoğlu, **Kadınların Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü**, Kültür Matbaası, Ankara, 1957, s.XXI.

³³ “Müteaddit Osmanlı fermanları kadının, kıyafeti ile gezip dolaşma hakkının tahdidi ile erkeklerden ne merteye kaçırılması gerektiği hususlarının tanzimi ile ilgili garip hükümleri ihtiva eder: Kadınların erkeklerle beraber sandala binmemeleri: 23/1)988:24 Şaban 991. Kadınların kaymakçı dükkanlarına girmemelerine dair:23 Muharrem 981. Ferace

İslam, Arap coğrafyasında bekar veya evli fark etmez, kadın, “muamelat alanında bütün hukuka ehildir. Kendi mallarını istediği şekilde kullanabilir. Kadın, davasını bizzat ve bir başkasını vekil kılarak takip edebilirdi. Kadının hâkim olmasına, müspet yaklaşımlar da olmuştur. Kadın müftü ve öğretmen olabilirdi.”³⁴ Ahmet Rıza, *Vazife ve Mesuliyet* isimli eserinde bir kavmin sahip olduğu ahlak ve medeniyet ile kadının içinde bulunduğu konum arasında paralellik kurmuştu. Yazar, ‘cemiyet-i beşeriye’ bir teraziye benzetmişti. Ona göre, terazinin bir gözünde erkek varsa diğerinde de kadın vardır.³⁵ Öyleki, “*Terbiye-i esasiyemizi teşkil eden kadınların bu halde kalmalarını istemek milletin saadet halden, terakkiden mahrumiyetini istemekle birdir. Terbiyesi esasen sağlam olmayan millet hürriyetten, medeniyetten layıkıyla istifade edemez... Kadınların durumu düzelmedikçe ailede muhabbet olmaz...*”³⁶ İfadelerine yer vermişti. Hz. Peygamber döneminde kadının belli bir statüye kavuştuğu muhakkaktır. Dönemine göre de hayli ileri addedilebilecek bir harekettir. Ancak, İslam’ın geniş topraklara yayılmasından sonra, kadın konusunda hayli bir gerileme olduğu sarihtir. İslam âlimleri, bu konuyu gündemine almamış, İslam’ın esasları ile ters düşen uygulamalara rağmen, dinin içerisine yerleşen örf ve adete öncelik vermeyi yeğlemiştir.

II. Meşrutiyetin ilanını müteakip, İstanbul ve Selanik’te *Kadın*, *Mehasin*, *Kadın Bahçesi*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadın Hayatı*, *Kadınlar Duygusu*, *Kadın Kalbi* gibi çok sayıda kadın dergisi yayınlanmaya başlamış ve kadınlar bu dergilerde sorumluluk üstlenmişlerdi. Nitekim Ulviye Mevlan *Kadınlar Dünyası*’dan mesul olmuştu. Yayınlanan çok sayıda derginin yanında çok sayıda dernek de kurulmuştu. Bu dernekler, daha çok İstanbul’un bilinen ailelerinin kadınları tarafından tesis edilmişti. Kadının eğitim olanağına kavuşması ile saray ve saray çevresinde nitelikli kadınlar,

biçiminde yenilik yapılmamasına dair:1138 senesi. Kadınların mesire yerlerine gitmemelerine dair: 1165 senesi. İnce kumaştan ferace giyilmemesine ve diken terzilerin tekerrür halinde dükkânlarının önünde asılacağına dair: 1206 senesi. Kadınların haftada ancak dört gün sokağa çıkabileceklerine dair (III Osman zamanı. Hicri 12. asır) Kadınların hiçbir gün evden çıkamayacaklarına dair (Mustafa IV. Hicri 12.asır) Kadınların babası veya oğlu ile dahi sokakta beraber yürüyememeleri, arabaya binmemeleri, ezan saatinden sonra dışarıda kalmamaları, muayyen meydanlarda dolaşmamaları ilh. (Hicri 1278 tenbihnamesi) Çarşaf ve dar peçe ile gezmenin meni ve feraceye avdet kararı.) Topçuoğlu, **a.g.e.**, s.XXI.

³⁴ Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll.Ort., Ankara, 1953, s.77.

³⁵ Ahmet Rıza, **Vazife ve Mesuliyet Üçüncü Cüz: Kadın**, Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Maarifetiyle, 1324, s.36.

³⁶ Ahmet Rıza, **a.g.e.**, s.10,11 .

Batıdaki kadın hakları ve hareketleri ile ilgilenmişlerdi. 1908 sonrasında gelişen kadın hareketinin öncü kadroları, çok farklı yapılarıdaki derneklerde faaliyet göstermişlerdi.³⁷ Feminist hareketin, her geçen gün önem kazanması nedeniyle medeni toplumlarda belirli alanlarda çalışan seçkin kişiler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Avrupa ve Amerika’da toplumsal yaşam koşullarının zorlaşması nedeniyle patriarkal aile modeli temelden sarsılmıştı. Toplumda kadın, erkeğin tahakkümünden çıkarak, kendini düşünmek ve hayatını kazanmak için erkeklerle birlikte çalışma hayatına atılmıştı. Diğer tarafta, özgürlük ve eşitlik gibi kavramların kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşması ile kadınlar ‘hak’ arayışına girmişlerdir. Avrupa ve Amerika’da kadına tanınan haklar ile kadı erkek arasında eşitlik sağlanırken Afrika ve Asya’da Müslüman kadın durumu perişandı.³⁸

II. Meşrutiyet Döneminde Feminizmin Kavramsal Olarak Tartışılması

Zafer Toprak, Osmanlı’da, Batı’dakine benzer feminist hareketin, II. Meşrutiyet döneminde gün ışığına çıktığını söyler. Osmanlı aydını, feminizmi o dönemin özgürlük ortamında tanımış ve feminizm hakkında kafa yormuştur. II. Meşrutiyetçilerin kullandığı “*hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet*” ilkeleri, kadınların yaşadığı sorunların daha da tartışılır hale gelmesine vesile olmuş ve kadın erkek eşitliği dönemin en temel tartışmalarından birisini teşkil etmişti. II. Meşrutiyet döneminde kadının ‘toplumsallaşması’ kadın-erkek eşitliğinin ilk adımı sayılmıştı. O süreçte feministlerin kurulmasına öncülük ettiği dernekler,³⁹ kadın haklarını savunmaya yönelik girişim olmuştu.⁴⁰ Osmanlı’da feminizm için kullanılan ilk sözcük, “*fıkr-i isti’naiyye*” idi. II. Meşrutiyet döneminin önemli kadın dergilerinden *Kadınlar Dünyası* ise feminizmi ‘taklit’ olarak değil, kendi haklarını tanımlayan bir ifade olarak kullanmıştı.⁴¹ *Kadınlar Dünyası*’nda çıkan başka bir yazıda feminizmin talepleri ve anlama geldiği şu şekilde saptanmıştı: “*kadın, hayata kavuşacaktır. Kadın bir erkeğin olduğu gibi bir aile kadını olabilmekle beraber, bir işçi, bir memur, bir mühendis, bir*

³⁷ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.38.

³⁸ Ahmet Ağaoğlu, **İslamîlikta Kadın**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959, s.17.

³⁹ Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti, Hilal-ı Ahmer Kadınlar Şubesi, Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi. Teal-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti .

⁴⁰ Zafer Toprak, **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.14.

⁴¹ Serpil Çakır, **a.g.m.**, s.38.

doktor, bir mebus, bir nazır olabilecektir."⁴² Kadınlar Dünyası üzerine önemli çalışma hazırlayan Serpil Çakır'a göre, *Kadınlar Dünyası*'nın, üslup, içerik, faaliyet ve okur kitlesi bakımından dönemin dergilerinden farklı bir yönü vardı. Onun en önemli özelliğinin, kadın hakları mücadelesini başlatmış olması, bir kadın hareketine zemin hazırlamış olması ve Osmanlı kadınıyla ilgili detaylı bilgi vermiş olmasıdır. Öyle ki eski nafia (bayındırlık) nazırlarından Batzariya Efendi Kadınlar Dünyası'ndan "*feminist talepleri mücadele silahı olarak kullanan*" dergi olarak bahsetmiştir.⁴³ Ayrıca dergide Pakize Sadri, bir Fransız kadın yazarın feminizmin birbirine zıt halini anlattığı makalesini çevirerek⁴⁴ feminizm tartışmalarına dikkat çekmişti.

Kadınlar Dünyası gibi mecralarda feminizm olumlanmakla birlikte, diğer tarafta bu düşünceye negatif yaklaşanlar da olmuştu. Abdullah Cevdet⁴⁵, kadınların 'insan' olduğunu kabul etmekle olmakla beraber, onların asıl vazifesinin "*insan yaratmak*" olduğunu ileri sürmüştü. O, feminizmi kadınlar için tehlikeli bulmuş, "*terakki maddiliğinin*" (maddi ilerleme) gayr-ı meşru çocuğu olarak nitelendirmiş ve kadınlardan "*şiir yazmalarını değil faziletli kadın ve erkek ibda etmelerini*" beklemişti.⁴⁶ Abdullah Cevdet için kadınlardan başka bir şey istemek, birçok diğer "mutena şeyin" heder olması anlamına gelmişti.⁴⁷ Kadınlar, Abdullah Cevdet'in bu yorumuna şu şekilde tepki vermişlerdi:

"...evet, Osmanlı erkeklerinden bazıları bizi, biz kadınları müdafaa ediyorlar, görüyoruz, teşekkür ediyoruz! Hatta Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi kendisini sınıfımızın bir vekil-i müdafii zan edenlere tesadüf ediyoruz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus adet ve adabımız vardır; bunu erkek muharrirler, bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar, lütfen bizi kendimize bıraksınlar... Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi içtihadımızla müdafaa edebiliriz..."

⁴² Mükerrerem Belkıs, Beşiktaş, "Kadınların Hayata Karışmasının Sebepleri", **Kadınlar Dünyası**, No:164, 9 Mart 1918, s.3-4. Akt. Serpil Çakır, **a.g.e.**, s.179.

⁴³ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s.145.

⁴⁴ Pakize Sadri, "Feminizm", **Kadınlar Dünyası**, No:71, 13 Haziran 1329, s.3-4.

⁴⁵ Abdullah Cevdet 1869 yılında Arapkir'de doğmuştur. Askeri Tıbbiye'de okumuştur. Cenevre'de *Osmanlı* gazetesini çıkarmıştır. 1904 yılında *İçtihad* dergisini yayınlamaya başladı. 1932 yılında ölmüştür. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul,2007, s.481.

⁴⁶ Abdullah Cevdet feminizme karşı tavır takınmasına karşılık, *İçtihad* mecmuasında *Groupe Feministe Socialiste*'in kurucularından Elizabeth Renaud tarafından feminizm üzerine yazılan yazıyı yayınlamaktan geri durmamıştı. M. Şükrü Hanioglu, "Nizamnamedeki Sanal Kadınlardan İttihad ve Terakki Kadın Şubesine Jön Türklük ve Kadın", **Derin Tarih**, Sayı 48, Mart 2016, s.77.

⁴⁷ Abdullah Cevdet, "İcmal-i Muhadderat- 1 Nisvan",**Kadın**, No: 26, 26 Kanunisanı 1325, (8 Şubat 1909), s.2.

Erkekler bizi daima mahkum, daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden çekmekte olduğumuz def'ini bugün biz erkeklerin mürüvvetinden istemeye tenezzül eder miyiz?''⁴⁸

Abdullah Cevdet dışında, feminizme karşı çıkan bir diğer aydın Cavit Bey, Selanikli ve mason olmasına karşın 'feminizm' konusunda 'muhafazakar' refleks göstermişti. Onun için, kadının biyolojik işlevi öncelikliydi. Kadın, neslin devamı için çocuk yapmalı ve ev işleri ile ilgilenmeliydi.⁴⁹ Cavit Bey, Abdullah Cevdet ve neslin devamı için teaddüdü zevcatı savunan İslamcılar aynı fikirde olmuşlardır. Ancak, Batıcılarla İslamcıların kaygıları farklıdır. Bir kısım batıcı aydının düşüncesi ile Avrupa kentsoylu sınıfın, kadını 'ev hanımı' olmaya iten sebepler ile aynıdır neredeyse. Onlara göre, iyi eğitim gören kadın, ev hayatına dönüp modern bireyler yetiştirmeliydi. Ancak Abdullah Cevdet ve Cavit Beyden farklı düşünen Türkçü aydın Ziya Gökalp'e göre feminizm, şimali Avrupa'da demokrasi hareketi birlikte doğan bir cereyandır.⁵⁰ Türkleri dünyanın en demokrat milleti olarak gören Gökalp, feminizm konusunda da en büyük payeyi yine Türklere vermiştir.⁵¹ Ziya Gökalp ile aynı mecrada yer alana ve 'Türk feminizmi' başlığını kullanan Sabiha Zekeriya ise savaş sırasında canla başla çalışan kadınların, hak ettikleri ilgiyi bul(a)madıklarını, Osmanlı'da kadın hakkı ile Batıdaki gelişmelerin kıyas bile edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre, "...kadınlık daha bir fikir etrafında, bir mefkure etrafında toplanamadığından bizde şuurlu bir şekilde feminizm cereyanı bile var denilemez. Yalnız yükselmek isteyen dağınık bir kadınlık zümresi var, o kadar."⁵² İmparatorluğun çöküşe geçmesi ve milliyetçiliğin doğuş süreci, Halide Edip'i hem milliyetçiliğe hem de feminizme yönlendirmişti.⁵³ "...Türk kadını uyanıyor, uyanсын, uyanmasını diye haykıran, şekli Avrupa'dakinden başka olan Türk feminizmi bile, İttihat Terakkinin geniş ve olduğu belirsiz çevresinde yaşayıp kayınıyordu yahut öyle görünüyordu."⁵⁴

II. Meşrutiyet döneminde geniş çevrelerce tartışılan feminizm konusu için, *Büyük Mecmuayı* ayrı bir yere koymak gerekir. Türkiye'nin düşünce hayatına etki etmiş iki isim Sabiha ve Zekeriya (Sertel)'in öncülük ettiği bu

⁴⁸ Fatma Gül Bertkay, Tarihın Cinsiyeti, s.94; "Hukuk-u Nisvan", **Kadınlar Dünyası**, 4 Nisan 1329, no, 1, s.1.

⁴⁹ Toprak, a.g.e., s.35.

⁵⁰ Ziya Gökalp, "Şövalye Aşkı ve Feminizm", **Yeni Mecmua**, No.19, Teşrin-i Sani 1333. s.216.

⁵¹ Ziya Gökalp **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1995, s.155.

⁵² Sabiha Zekeriya, "Kadınlığa Dair: Türk Feminizmi", **Büyük Mecmua**, Sayı 4, 20 Mart 1919, s.12.

⁵³ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.29.

⁵⁴ Halide Edip Adıvar, **Yeni Turan**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967, s.14.

dergi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra çıkmış, savaşın kadınlar üzerindeki etkisine genişçe yer vermişti. Dergi, II. Meşrutiyet tartışmalarının birikimi üzerine ve bu tartışmaların etkilerinin görüldüğü 1917 Kararnamesinden sonra yayınlanması önemlidir. Sabiha Zekeriya, burada feminizm üzerine bir dizi yazı yazmıştı. Sabiha Zekeriya, derginin ilk sayısında yer alan *Kadınlığa Dair: Türk Kadınlığının Terakkisi* başlıklı yazısında I. Dünya Savaşı'nın kadınlar üzerindeki etkisine değinmiş, “*elli senede vücuda gelmeyecek olan bir tekamül, seri bir tebeddül görüldü*” demişti. Çünkü hem Balkan Savaşlarında ve hem I. Dünya Savaşı öncesinde sadece gazete sayfalarında yer alan kadın hakkı, “*Umumi Harpte az çok hakiki bir şekil almış, şe'ni bir hayata mazhar olmuştu.*” Erkekler cephede olduğu için, kadın çalışma hayatına atılmış, ticarethanelerde, fabrikalarda çalışmaya başlamıştı. Sabiha Zekeriya, 1917 Aile Kararnamesi için, kadın, erkek karşısında “*az çok müsavi bir vaziyete getiriliyor*” yorumunu yapmıştır.⁵⁵ İkinci yazısında yazar, ‘kadın hukuku’, feminizm ve Batı’daki gelişmelere değinmiştir. Feminizm için “*son ilmi cereyanlar arasında şayan-ı dikkat bir surette ilerleyenlerden biri de feminizm cereyanıdır*” yorumunda bulunmuştur. Aynı zamanda, Hollanda, Danimarka Finlandiya ve Amerika’da kadınlara “*hakk-ı intihab*” verildiği ve 1918 senesinde İngiltere’de kadınların siyasi hayata iştirak ettiklerini ve inhihab hakkı elde ettiklerini zikretmiştir.⁵⁶ Dördüncü yazısında Sabiha Zekeriya, Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti’ni konu almış, Balkan ve I. Dünya Savaşında erkekler cephede mücadele ederken, kadınların cephe gerisindeki rolüne işaret etmiştir.⁵⁷ Kadınlar, cephe gerisinde hasta bakıcı, hemşire olarak görev yapmışlardı. Ayrıca, askerlere giysi dikmiş, cepheye askeri teçhizat ve gıda taşımışlardı. Kadınların bu vazifeyi üstlenmesine özellikle dikkat çeken Sabiha Zekeriya, savaş sırasında kadınların üstlendikleri rol ve savaşın kadının sosyal hayatı üzerinde üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. II. Meşrutiyet döneminin hemen başında kız rüştiyelere yeni sınıflar eklenmiş ve kız öğretmen okullarının temelleri atılmıştı. Örneğin 1914 yılında Darül-Muallimat-ı Aliye (Yüksek Kız Öğretmen Okulu) adını almış İstanbul Kız öğretmen Okulu’na bağlı kaydıyla ‘inas darülfünunu’ kurulmuştur.⁵⁸

⁵⁵ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Türk Kadınlığının Terakkisi”, **Büyük Mecmua**, Sayı 1, 6 Mart 1919, s.12; Saiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1969, s.17. Osmanlı'nın savaş katılması ile toplum hayatında yeni durum hasıl olmuştu. Erkekler askere gittiği için açık kalan memurluklara kadınları atamak zorunda kalmışlardı. Kadın, daha aktif bir şekilde, resmi olarak çalışma hayatına atılmıştı. Affet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s.94.

⁵⁶ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Kadınlığın Hukuku Bahsi”, **Büyük Mecmua**, Sayı 2, 13 Mart 1919, s.29.

⁵⁷ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti”, **Büyük Mecmua**, Sayı 3, 27 Mart 1919, s.63.

⁵⁸ Taşkıran, **a.g.e.**, s.42,44.

Feminizmin Literatürde Tartışılması: Dört Kitap

Batı medeniyeti karşısında gerilediğini fark eden Osmanlı Devleti, kendisi ile 'yüzleşmeye' başlamanın etkisiyle zihinsel ve teknik anlamda modernleşme sürecine girmişti. Avrupa'daki siyasal ve kültürel gelişmeler ilgi ile takip edilmiş ve bunun üzerine çeşitli tartışmalar yürütülmüştü. Örneğin Batıdaki kadın hareketleri, kadınların hak arayışı ilgiyle izlenmiş, feminizm veya kadın hakları konusunda yazılan eserler Osmanlıcaya çevrilmiş, bunlar kamuoyunun bilgisine sunulmuştu. Böylelikle, yapılan tartışmalara katkı sağlanmıştı. Bunlardan bir tanesi, Mehmet Ata'nın, oğlu Doktor Galip Naima'nın yardımıyla Raul dela Grasserie'ye ait eseri 'Usul-ı İntihab' şeklinde çevirdikleri kitaptı. Bir de Baha Tevfik, Odette Laguerre'den "*Feminizm Alem-i Nisvan*" tercüme etmişti.

Mehmet Ata ve oğlunun Roul dela Grasserie'ye ait çevirdikleri kitapta "*Kadınlıktan Dolayı Adem-i Ehliyet*" başlığı altında kadınların "*bütün memleketlerde*" 'seçme-seçilme' haklarından mahrum bırakıldıklarını, ancak bazı ülkelerde arazi sahibi veya derebeylik malikanesine sahip kadınlara seçme ve Meclis'te temsil edilme hakkı verildiğini söylemişti. Ancak burada kadınlar, derebeylik malikânesine sahip oldukları için değil, vergi verdikleri için intihap hakkına vasıl olmuşlardı. Yazarın bahsettiği uygulamanın görüldüğü ülkeler Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Romanya idi. Daha sonra, 1882 yılında İtalya'da kanun gereği kadınlara 'vekâleten' Meclis'te bulunma hakkı verilmişti. Ancak, bu hak, çocuk sahibi veya dul kadın olma şartına bağlanmıştı. İsveç'te ise 1885 yılında buluş çağına ermiş kızlar ve dul kadınlar, belediye seçimlerine katılma hakkına haiz olmuşlardı. Bir başka ülke Norveç'te de 1896 yılında vergi veren kadınların, belediye seçimlerine katılmaları kabul edilmişti. Bundan maada, İngiliz sömürgelerinde dahi kadınların seçme ve seçilme eylemine katıldıklarını vurgulanmıştı. Kadınların seçme-seçilme hakkı konusunda, Avrupa kıtasında en gelişmiş memleket, İngiltere idi.⁵⁹ Batı'da kadınlara siyasal hakların verilmesi konusunda toplum ikiye ayrılmıştı. Muhafazakârlar, kadınların siyasi haklar elde etmelerine şiddetle karşı çıkmış ve "*uyuyan kediyi uyandırmamalı*" sözünü kural haline getirmişti. Onlara göre kadınlar, siyasi haklar elde ettikleri takdirde evlerinde de "*mutlakıyet*" talebinde bulunacaklardı. Bu durumda, aile kurumu çöküşe geçirdi. Diğer taraftan, kadın kamusal alana çıkınca 'ahlak' problemi baş gösterecekti. Dolayısıyla, feminizmi kıyametin alameti saymışlardı. Ama kıyametin kendi zamanlarında kopmaması için bir şeyler yapmaları icap

⁵⁹ Roul dela Grasserie, *Usuli İntihab*, Mütercim: Islahat-ı Maliye Komisyonu azasından Mehmed Ata, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul, 1329, s.94-7.

etmişti. Onun için, kadınların, siyasi haklardan ziyade, daha çok süs ve modayla ilgilenmelerini istemişlerdir.⁶⁰ Mehmet Ata, çevirisini yaptığı kitaba şerh düşmüştü.⁶¹ İslam'da kadının sahip olduğu konum ile Avrupa hukuk müktesebatındaki kadının yerini karşılaştırmış, Hz. Ömer döneminden bir örnekle İslam'ın kadına verdiği değer Avrupalı'dan daha ilerde olduğunu beyan etmiştir.

Bir diğer çeviri, *İçtihad*⁶² mecmuasında tanıtımının da yapıldığı, Baha Tevfik'in Odette Laguerre'den tercüme ettiği, "*Feminizm Alem-i Nisvan*" kitabıydı. Kitapta 'Feminizm Nedir?', 'Tarihi ve Hal Hazırı', 'Kadının Ta'lim ve Terbiyesi', 'Kadının Ahlakı' 'Kadının Sa'ı', 'Kadının Hukuk-u Medeniyesi', 'Kadının Muvakkı Siyasiyesi', ve 'Hulasa' şeklinde bölümler bulunmuştur. Kitabın girişinde Besarya Efendinin Baha Tevfik'e hitaben yazdığı mektuba yer verilmişti. Mektupta, feminizmin, ne kadar tartışılırsa tartışılın, memlekete faydası olmayacağı belirtilmiş ve konu üzerine yapılan çeviriler tenkit edilmiştir. Kitabın ilk bölümünde, Avrupa'da feminizm fikrinin gazeteler, tiyatrolar ve konferanslar vasıtasıyla yayıldığı, ancak bu terimin ilk kullanılmaya başlandığında halkın bir kesimi tarafından 'fena' bir şey olarak anlaşıldığı belirtilmiş. Buradaki tanıma göre feminizm, "*kadın ve erkek arasında hukuk ve vezaifi müsavi kılmaktır*". Bu 'eşitlik' uzun bir süre mevcut değildi.⁶³

Çeviri eserler dışında, farklı amaçlar için hazırlanan eserlerde, örneğin okullarda okutulan ders kitaplarında kadın haklarına ve feminizme yer verilmişti. İşte bunlardan bir tanesi olan Muslihiddin Adil'in⁶⁴ '*İktisat Dersleri*' isimli kitabında 'Taksim-i Mesa'i' bölümünde 'feminizm' alt başlığında kadın haklarından bahsetmiştir. Muslihiddin Adil, erkek ve kadın çalışma hayatının farklı olduğunu zikretmiştir. Erkeğin görevi, dışarıda çalışarak ailesinin geçinimini sağlamak iken, kadın görevi ise "*hayat-ı beytiyyeyi*" yönetmek olmuştur. Medeni dünyada kadın, tıpkı erkek gibi iş

⁶⁰ Roul dela Grasserie, **a.g.e.**, s. 104-105.; Toprak, **a.g.e.**, s.158.

⁶¹ Ona göre, kadınlar, İslamiyet'in ilk yıllarında sahip oldukları mal ve mülkü tasarruf etmede özgür idiler; Meclis'te görüş bildirme hakkına haizdiler; kadınların örtünmesi, onların dışarıda çalışmasına engel teşkil etmemişti. Daha geniş bilgi için bkz. Roul dela Grasserie, **a.g.e.**, s.110-111.

⁶² "Feminizm", **İçtihad**, Üçüncü Sene, no:26, 1 Temmuz 1327, s.775.

⁶³ Odette Laguerre, **Feminizm Alem-i Nisvan**, Çev: Baha Tevfik, Dersaadet Kütüphanesi Sahibi Arsen, Müşterekü'l Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1911, s.17,18.

⁶⁴ Muslihiddin Adil, Selanik Hukuk Mektebi müderrisi idi. *İktisat Dersleri* kitabı dışında *Mukayeseli Hukuk-u İdare (1911)*, *Cumhuriyet Çocuklarına Malumat-ı Vataniye, Malumat-i Hukukiye, Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye (1923)*, *Alman Hayat-ı İrfanı (1917)*, *Malumat-ı Vataniye (1924)*, *Beynelmüllel İçtimai Kongresi ve İntibalarım (1922-1925)* gibi eserleri vardır.

hayatına atılmak zorunda kalmıştır. Dullar, kısmetsiz kızlar gibi kendilerine bakmak zorunda olan kadınlar, namuslarıyla yaşamak için erkekler gibi çalışmaya mecburdu, “*ahval-ı içtimaimize nazaran*” bu durum bize uygun değildi. Ancak Avrupa ve Amerika’da kadınlar erkekler gibi ‘üretim faaliyetlerine’, ticarete, sanatta hukuk alanında, yazarlıkta, sağlıkta posta-telgraf işlerinde önemli yer işgal etmişlerdi. “*İşte kadınların bu suretle hayat-ı içtimaiyenin her safhasına nüfuz edebildikleri ‘feminizm’i tabiri-i diğerle (---) tevlid eylemişlerdir.*”⁶⁵ Muhlisiddin Adil’in feminizmden anladığı şey, kadınların, erkekler gibi sosyal ve iş hayatına dahil olmaları olmuştur.

Muslihiddin Adil, Avrupa ülkelerinde kadının iş hayatında ve siyasette edindiği kazanımlara değindikten sonra, Raul de la Grasserie’nin ‘*Usul-ı İntihab*’ında olduğu gibi Avrupa ve Amerika’da kadınların seçme ve seçilme haklarına, deneyimlerine değinmişti. Yazar, Finlandiya’da 1907 tarihinde Meclis’e 10 mebus girmiş olmasını, feminizm tarihi için çok önemli kazanım olarak görmüştür. 1881 yılında İsviçre’de kadınlar, kocalarının müsaadesiyle ticaret yapma hakkını elde etmişlerdir. Ancak, her kantonda kadınlarla ilgili farklı farklı hukuki uygulamalara rastlanmıştır. Almanya’da kadın hukuku belli ölçüde yerine getirilmişti. Nikah sözleşmesinde kısmi özgürlük tanınmıştı. Avusturya’da kadın mülkün hukukuna sahip idi. İsveç’te 1734 tarihli kanuna göre evli olmayan her kadın vesayet altına alınmıştı. Danimarka’da evlenmemiş olan kadınlar, vesayet altında olduğu gibi evlenmiş olanları da kocalarının velayeti altındaydı. Norveç’te kadın hukuku epey gelişmişti. İngiltere’de 1830’a kadar kadınlar her türlü hukuktan yoksunlardı. Ancak, 1884 tarihinde çıkarılan bir kanunla kadın hukuku güvence altına alınmıştı.⁶⁶

Muhlisiddin Adil, Avrupa devletlerinde kadınların seyahat etme, ticaret yapma ve siyasete katılması ile ilgili genel bir çerçeve çizdikten sonra, Osmanlı’da kadının durumuna dönmüştü. Ona göre, şeriat hükmü ve kanun kati bir şekilde kadın hukukunu benimsemişti; kadın hakkı, Avrupa’da parlamentoda tartışmalar sonucunda, tedricen sağlanmıştı; ancak, İslam’da doğuştan itibaren verilmişti; Osmanlı’da kadın hukuku Avrupa’ya göre ileri düzeydeydi; fakat Osmanlı’da kadın eğitime gereken özen gösterilmemişti; cehalet, belki erkeklerden daha ziyade kadınlar için zararlıydı. Yazar, Osmanlı kadını ile ilgili saptamalarda bulduktan sonra, feminizme dair çekincelerini belirtmişti. Ona göre, feminizm haksız olmamakla birlikte

⁶⁵ Muslihiddin Adil, **İktisad Dersleri**, Birinci Kitap, Selanik, Zaman Matbaası,1328, s.203-205.

⁶⁶ Muslihiddin Adil, **a.g.e.**, s.207-209.

ülkenin nüfus şartlarının göz önünde bulundurulması gerekirdi. Çünkü bir memlekette feminizm geliştikçe kadının aileye ilgisi azalıyordu. Ancak yazar, kadının çalışmasından yana olmuştu.⁶⁷ Muhlisiddin Adil'in bu görüşleri hayli ileri sayılabilecek nitelikte olmuştur. Aydınların kadın sorununa, eğitim ve çalışma hayatına katılma taleplerine tereddütle yaklaşıldığı dönemde, kendisi 'devrim' niteliğinde öneriler sunmuştu. Mehmed Ata da Muslihiddin Adil de kadın hukukunun İslam'ın ilk yıllarında ileri olduğunu belirtmekle beraber, zaman içerisinde geri dönüşe neden olan sosyo-kültürel, tarihsel serüvene değinmemişlerdir. Bu demek oluyor ki, bunu çok sathi bilmişlerdi. Çünkü Kuran-ı Kerim ve hadis hakkında bilgileri olsaydı, kadınlarla ilgili uydurma hadislerin, Kuran ayetleriyle nasıl çeliştiğini ve bu uydurma hadislerin ümmi Müslüman topluma nasıl etki ettiği kolay şekilde fark edecek ve daha isabetli yorum geliştirebileceklerdi.

Halil Hamit, "*İslam'da Feminizm: Fakir Bir Hürriyet Zengin Bir Esaretten Evladır*"da dünya tarihinde farklı medeniyet ve devletlerden, Mısır, Yunan, Roma, Hint ve Fars, yola çıkarak kadının yaşadığı zorlukları, gördüğü muameleyi anlatmıştır. Bu anlatımda, genelde olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır. Kadın, muttasıl surette erkeğin tahakkümünde yaşamış, çoğu zaman insan olarak görülmemiştir. Yazar, Osmanlı ile Batı memleketleri arasında kadının gelişimi ile ilgili kıyaslama yapmıştır. Varyetede Simon Bogorin rolünü üstlenen Marsel Lande ve Londra'da Roje Loonet piyesinde genç bir kız rolünü oynayan Vilson'dan bahsederken, diğer taraftan Osmanlı'daki önemli kadın figürlerini unutmamıştır. Fatma Aliye, Emine Semiye ve Halide Edip'in ismini ön plana çıkarmıştır. Kadınların, yazı hayatına atılmaları ile görünürlükleri arttığı ve daha da ileri giderek, parlamentoda temsil edilmelerini istemişti. Ona göre insanlığın terakki etmesi kadının toplum içerisinde nüfuzun artması ile paraleldir.⁶⁸

Sebilürreşad/İslamcıların Feminizme Tepkisel Yaklaşımları

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, II. Meşrutiyet İslamcıları, örtü ve çokeşli evliliği savunarak feminizme karşı olmuşlardır. Kadınları sosyal hayattan menedecek beyanname yayınlamışlardır.⁶⁹ Buna mukabil, François Georgeon, İslamcıların, II. Meşrutiyet döneminde kadın meselesinde liberal

⁶⁷ Muslihiddin Adil, a.g.e., s. 210-211.

⁶⁸ Halil Hamit, *İslam'da Feminizm Fakir Bir Hürriyet Zengin Bir Esaretten Evladır*, Okumuş Adam, İstanbul, 2001, s.55-68.

⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.258.

bir tutum sergilediklerini ifade etmiştir.⁷⁰ İslam dünyasında feminizm ile ilgili en önemli gelişme Mısır'da meydana gelmiştir. Mısırlı teolog Kasım Amin, "*Hala bizdeki halk, kadınlarının talim ve terbiyeleri lüzumuna bir türlü kani olmuyorlar! Hatta hala o halk kadınlara okuyup yazmak öğretilmesi şer'an caiz midir? Caiz değil midir? Diye soruşturmakla vakit geçiriyorlar*"⁷¹ diyerek statükoyu sorgulamıştı. Kasım Emin'in eserine karşı Mehmet Akif, Ferid Vecdi'nin yazılarını Sebilürreşad'da yayınlamıştı. Ferid Vecdi, bizim de kadınlarımız "*nisavan-ı Garp gibi olsa, erkeklerle bir arada yaşasa, evlere kapanıp kalmasa süluk etse*" gibi dileklerde bulunmuştu.⁷² Bir diğer önemli İslamcı Said Halim Paşa, Batıcılar tarafından yapılan feminizm propagandasını tenkit ederek, toplumun, uğraş verilerle kazanılmış haklar dışındakileri benimsemeyeceğini belirtmişti. Kadın sorunlarının çözümünü zamana bırakmıştı.⁷³ Kazım Kadri, kadınların kendilerini mahrem olmayan kişilerden saklamalarını, ev işlerini üstlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kazım Kadri müteaddit defa, "*...kadınların yaratılış gayeleri, onların sırf çocuk dünyaya getirmeleri ve o çocukları bir müddet terbiye etmelerinden ibarettir*"⁷⁴ diye belirtmiştir.

Feminizm, İslamcıların etrafında kümelendiği Sebilürreşad'da sert bir şekilde tenkit edilmişti. Bu isimlerden biri de dergide feminizm üzerine bir dizi yazı yazan Mehmet Fahrettin olmuştur. Osmanlı'da tartışılmaya başlanan feminizm, Avrupalı misyonerlerin bir asırlık uğraşlarının meyvesi olarak ortaya çıktığını ifade eden Mehmet Fahreddin'e⁷⁵ göre, misyoner okullarında küçük talebelere Hıristiyanlık aşılanıyordu.⁷⁶ Yazar, Batıcıların "*kadınlara haklarını vererek esaretten kurtaralım. Onlar da insan olduklarını anlasınlar. Müsamerelelere, tiyatrolara, balolara gitsinler. Dekolte olarak gençlerle dans etsinler. Avrupalılaşmaz, kadınlarımıza bu*

⁷⁰ François Geogon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, YKY, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2006, s.14.

⁷¹ Kasım Amin, **Hürriyet-i Nisvan**, Mütercim: Zeki Magamez, Dersaadet (İstanbul), Kitabhane-i İslam ve Askeri Sahibi İbrahim Hilmi, (Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası), 1913, s.27.

⁷² Mehmet Ferid Vecdi, **Müslüman Kadını**, Çev: Mehmed Akif, Sırat-ı Müstakim Kütüphanesi, İstanbul, 1325.

⁷³ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, Haz. Ertuğrul Düzdag, Tercüman Yayınları, s.135.

⁷⁴ İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler 1**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011, s.113., Musa Kazım, "Hürriyet Müsavat", **Sebilürreşad**, No:2, Birinci Sene, Şubat 1327, s.20-22.

⁷⁵ Mehmed Fahreddin, "İslamiyet'te Feminizm Meselesi I: Bizde Nasıyyun Nasıl Türedi?", **Sebilürreşad**, No:195, Mayıs, 1321, s. 236.

⁷⁶ Mehmed Fahreddin, "İçtimaiyat: Feminizm Meselesi II", **Sebilürreşad**, No: 196, Mayıs, 1327, s.261.

mukaddes hukuk-u medeniyelerini vermezsek mahvımız mukadderdir” dediklerini ifade etmiştir. Bunlara kızmanın beyhude olduğunu, çünkü bunların misyonerler tarafından eğitildiklerini ve tedaviye ihtiyaç olduklarını ileri sürmüştü.⁷⁷ Mehmed Fahreddin’e göre, Osmanlı’da açılan yabancı okulların amacı İslamiyet’i ortadan kaldırmak olmuştur. Batı’da çok hararetli bir şekilde tartışılan feminizmi teorik olarak irdelemekten uzak durmuştur. Sebülreşad’da ‘feminizm’ konusu üzerine kaleme aldığı yazı dizisinde Hıristiyanlığın, Batı devletlerinin Osmanlı topraklarında okul açarak misyonerlik faaliyetlerini amaçladıklarını ve bunun sonucunda Hıristiyanlığı Müslümanlar arasında yaymak istediklerini belirtmiştir.

Ahmet Hilmi, feminizm konusundaki görüşlerini temellendirmek için Fransız radikal muhafazakârlara vurgu yapmıştı. Ona göre, feminizm sadece İslam’da reddedilmemiş, aynı zamanda doğanın kendisi de onu kabul etmemişti. Bu konu ile ilgili “*Feminizm: Din, akıl ve bilime karşı*” şeklinde yazı dizisi neşretmişti. Feminizmin, modern bilimsel düşünce, akıl ve “ilericilikle” çeliştiğini yazmıştır. Ahmet Hilmi Fransız anti feminist Camille Bos ve Theodore Joran’a atıf yapmıştı. Feminizmin medeniyete karşı en büyük suçlardan biri olduğunu savunmuştu. Çünkü “*erkek ile kadın arasındaki doğal iş bölümünü bozuyor, aile kurumunu yok ediyor, ahlaksızlığa ve hayvanlarla cinsel ilişkiye yol açıyor.*”⁷⁸ Tüm bunlara karşın, Ahmet Hilmi, cinsiyet ilişkilerinde çok fazla değişikliğe yol açmadan kadının durumunun iyileştirilmesi gerektiğini savunmuştu; Doğu’da, bilhassa bazı Müslüman memleketlerde kadının içinde bulunduğu zillet halini kabul etmişti. Diğer modernist İslamcılar gibi eğitim ve genel durumunun iyileştirilmesini istemişti. Fakat bunun İslam’ın sınırları içerisinde kalması konusunda ısrar etmişti. Batı modelinin takip edilmesine karşı çıkmıştı. Ama nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği ile ilgili herhangi açıklayıcı bir bilgi vermemişti.⁷⁹ II. Meşrutiyet İslamcıları kadın konusunda, ‘yenidünyanın’ gerçeğine uzaktılar, İslam’ın özgürlükçü yanından çok geleneğin etkisindeydiler, bunu aşmak için herhangi bir çabanın içinde olduklarını söylemek de zor. Dünyadaki gelişmelerin aksine, Batıcıların süflü iddialarına laf yetiştirmek dışında özgün fikir ortaya koy(a)mamışlardır.

⁷⁷ Mehmed Fahreddin, “İçtimaiyat: Feminizm Meselesi Münasebetiyle; Ahlak ve Adabı Milliye Yok İmiş V”, *Sebülreşad*, No:200, 17 Haziran 1328, s.338.

⁷⁸ Amit Bein, A “Young Turk” Islamic Intellectual: Filibeli Ahmed Hilmi and the Diverse Intellectual Legacies of the Late Ottoman Empire, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.39, No.4 (November,2007), s.615.

⁷⁹ Amit Bein, *a.g.m.*, s.615.

Sonuç

Osmanlı'da kadın tartışmaları, modern dünyadaki gelişmelerle paralel olarak gelişmiştir. Aydınlar, Batı'daki gelişmeleri yakından izlemiş ve kendileri de sosyal meseleleri tartışmışlardır. Yapılan tartışmalarda sonuç almaya endeksli talepler ön plana çıkmıştır. Hem Tanzimat hem de II. Meşrutiyet döneminde kadının içinde bulunduğu sıkıntılar ve yaşadığı problemler basın ve romanlar vasıtasıyla gündeme getirilmişti. Ancak, genellikle erkekler, kadınların yaşadığı problemleri tartışmışlardır. II. Meşrutiyet ortamında belli bir düşünce kalıbı içerisinde, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık ekseninde meselelere yorum getirmişlerdi. Bu düşünce kalıpları etrafında kümelenen aydınlar, her meselede olduğu gibi kadınları doğrudan ilgilendiren feminizm konusunda da kendi kanaatlerini belirtmekten geri durmamışlardır. Yukarıda zikredilen Batıcı ve İslamcı aydınların bir kısmının yazdıklarından ve çevirilerin bir kısmından anlaşıldığına göre, Osmanlı aydını kavramsal ve içerik olarak feminizme karşı olmuştur. Ancak Abdullah Cevdet gibi Batıcıların bir kısmı feminizme karşı olmasına karşın, feminizm düşüncesi, İslamcılar tarafından Batıcıların bir manipülasyonu olarak görülmüştü.

Kadın mevzusu, Osmanlı aydını için netameli bir konuydu. Çünkü ilk defa karşı cins, kadınlar, toplumsal hayata iştirak etmek istemişti. Bu talep genellikle de bazı Batıcı aydın ve kadınların vasıtasıyla olmuştu. Haliyle, buna verilen tepki, çoğu kez sınırları zorlamıştı. İslamcılar, Türkçüler ve Batıcılar kendi meşreplerince feminizm meselesini anlamaya çalışmışlardır. Bazen, aynı düşünce etrafında kümelenmişlerse de birbirine zıt fikirler de ortaya atmışlardır. Batıcı dahi olsa, Abdullah Cevdet'in düşüncesinden yola çıkarak, feminizm söz konusu olduğunda ne kadar konvansiyonel bir tutum içerisine girdikleri ortaya çıkmıştır. İslamcılar da, İslam'ın kadına bahşettiği değeri hiçe sayarak, statükonun devamından yana olmuşlardır. Örneğin, Mehmed Fahrettin, feminizmi Batının İslam dünyasına yönelik bir oyunu olarak algılamıştır. Aydın bir kısmı kadınların yaşadığı problemin tek sebebinin din olduğunu vurgularken önemli bir kısmı bu düşünceye karşı çıkmıştı. Bunlara göre, İslam kadına gerekli hakları vermişti, ancak zaman içerisinde değişik örf adet ve kültürlerin etkisinde kalan İslami anlayış, öğretinin buna sebebiyet verdiğini ileri sürmüşlerdi. Ancak, bu belirtilmekle birlikte, dile getirilen çarpıklığın düzeltilmesi için herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. Feminizm konusu Batı'da çok tartışılıp ve üzerine yazılmıştı. Osmanlı aydını feminizmin tam anlaşılması için bu konuda çeviriler yapmış ve feminizme ders kitaplarında yer vermişti. Bu kadar çabadan sonra pozitif bazı gelişmelerin yaşanması normaldi. Çalışma ve eğitim alma hakkı gibi belli başlı edimimlerin bunun göstergesi olmuştur. Uzun

yıllar süren savaş ortamı, Osmanlı kadının toplumsallaşmasını sağlamıştır. Tanzimat'ın mirası ve II. Meşrutiyet birikimi Cumhuriyetin bu meseledeki Batıcı yorumuna katkı sağlamış ve bunu şekillendirmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adivar, Halide Edip, **Yeni Turan**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967.
- Ağaoğlu, Ahmet, **İslamlıkta Kadın**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959.
- Ahmet Rıza, **Vazife ve Mesuliyet Üçüncü Cüz: Kadın**, Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Marifetiyle, 1324.
- Ansay, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll.Ort., Ankara, 1953.
- Bebel, August, **Kadın ve Sosyalizm**, C. I, Toplum Yayınları, Ankara, 1966.
- Berktaş, Fatmagül, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Caporal, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.
- Çakır, Serpil, **Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi**, H. Birsen Örs (Ed.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- dela Grasserie, Roul, **Usuli İntihab**, Mütercim: Islahat-ı Maliye Komisyonu azasından Mehmed Ata, Kanaat Kütüphane ve Matbaası, İstanbul, 1329.
- Diñer, Evinç, **Türk Toplumunda Kadın Sorunu**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1966.
- Durakbaşı, Ayşe, **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Georgeon, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, YKY, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2006.
- Gündüz, Mustafa, Bardak, Musa, **Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri**, Divan Kitap, Ankara, 2011.
- Halil Hamid, **Dünkü, Bugünkü Yarınki Kadın**, Hukuku Nisvan Kütüphanesi İstikbal Matbaası, 1334.
- _____, **İslam'da Feminizm Fakir Bir Hürriyet Zengin Bir Esaretten Evladır**, Okumuş Adam, İstanbul, 2001.

- İnan, Affet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- Kaplan, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- Kara, İsmail, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler 1**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kasım Amin, **Hürriyet-i Nisvan**, Mütercim: Zeki Magamez, Dersaadet (İstanbul), Kitabhane-i İslam ve Askeri Sahibi İbrahim Hilmi, (Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası), 1913.
- Laguerre, Odette **Feminizm Alem-i Nisvan**, Çev: Baha Tevfik, Dersaadet Kütüphanesi Sahibi Arsen, Müşterekü’l Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1911.
- Madam Küri (Radyom Kaşifi)**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1950.
- Mehmet Ferid Vecdi, **Müslüman Kadını**, çev: Mehmed Akif, Sırat-ı Müstakim Kütüphanesi, İstanbul, 1325.
- Michel, Andree, **Feminizm**, İletişim yayınları, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, 1993.
- Muslihiddin Adil, **İktisad Dersleri**, Birinci Kitap, Selanik, Zaman Matbaası, 1328.
- Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, Ertuğrul Düzdağ, Tercüman Yayınları, yyyy.
- Sancar, Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Savaş, Rıza, **Hz. Muhammed Devrinde Kadın**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Selahattin Asım, **Osmanlı’da Kadınlığın Durumu**, Arba Yayınları, İstanbul, 1989.
- Sertel, Sabiha, **Roman Gibi 1919-1950**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Taşkıran, Tezer, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 5, Ankara, 1973.
- Topçuoğlu, Hamide, **Kadınların Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü**, Kültür Matbaası, Ankara, 1957.
- Toprak, Zafer, **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tunaya, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1995.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Makaleler

- “Adile Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır”, **Terakki Muhaderat**, No:3, 28 Haziran 1285, s.3.
- “Belkıs Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır”, **Terakki Muhaderat**, No:3, 28 Haziran 1285,s.3.
- Abdullah Cevdet, “İcmal-i Muhadderat- 1 Nisvan”, **Kadın**, no, 26, 26 Kanunisanı 1324, (8 Şubat 1909), s.2.
- Akşit, Elif Ekin, “Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları”, **Doğudan**, No. 7, Eylül 2008, s.85.
- Bein, Amit, A “Young Turk” Islamic Intellectual: Filibeli Ahmed Hilmi and the Diverse Intellectual Legacies of the Late Ottoman Empire”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.39, No.4 (November,2007), s.615.
- “Feminizm”, **İctihad**, Üçüncü Sene, no:26, 1 Temmuz 1327, s.775.
- “Kadınlar ve Amerika Müessesat Nisvaniyesi”, **Hanımlara Mahsus Gazete**, Sayı 1, 1324, s.2.
- Hanioglu, M. Şükrü, “Nizamnamedeki Sanal Kadınlardan İttihad ve Terakki Kadın Şubesine Jön Türklük ve Kadın”, **Derin Tarih**, Sayı 48, Mart 2016, s.77.
- “Hukuk-u Nisvan”, **Kadınlar Dünyası**, 4 Nisan 1329, no, 1, s.1.
- Karaca, Şahika, “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2011, Sayı:31, s.93-94.
- Madam Gülnar, (Olga de Lebedof), çev. A. Ulvi, “İslam Kadınlarında Hürriyet (1)” **Kadın**, no.12, (Kanunievvel 1324) 1 Ocak 1909, s.2.
- _____, (Olga de Lebedof), çev. A. Ulvi, “İslam Kadınlarında Hürriyet (2)” **Kadın**, no. 13, 5 Kanunisanı 1324(18 Ocak 1909), s.6.
- Mehmed Fahreddin, “İçtimaiyat: Feminizm Meselesi II”, **Sebilürreşad**, No: 196,Mayıs, 1327, s.261.
- _____, “İçtimaiyat: Feminizm Meselesi Münasebetiyle; Ahlak ve Adabı Milliye Yok İmiş V”, **Sebilürreşad**, No:200, 17 Haziran 1328, s.338.
- _____,“İslamiyet’te Feminizm Meselesi I: Bizde Nasıyyun Nasıl Türedi?”, **Sebilürreşad**, No:195, Mayıs, 1321, s.236.
- Musa Kazım, “Hürriyet Müsavat”, **Sebilürreşad**, No:2, Birinci Sene, Şubat 1327, s.20-22.
- Pakize Sadri, “Feminizm”, **Kadınlar Dünyası**, No:71, 13 Haziran 1329, 3-4.
- Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti”, **Büyük Mecmua**, Sayı 3, 27 Mart 1919, s.12.

_____, “Kadınliĝa Dair: Kadınliĝın Hukuku Bahsi”, **Büyük Mecmua**, Sayı 2, 13 Mart 1919, s.29.

_____, “Kadınliĝa Dair: Türk Feminizmi”, **Büyük Mecmua**, Sayı 4, 20 Mart 1919, s.12.

_____, “Kadınliĝa Dair: Türk Kadınliĝının Terakkisi”, **Büyük Mecmua**, Sayı 1, 6 Mart 1919, s.12.

Ziya Gökalp, “Şövalye Aşkı ve Feminizm”, **Yeni Mecmua**, No.19, Teşrin-i Sani 1333, s.216.

Sürelî Yayınlar

Büyük Mecmua

Derin Tarih

Doĝudan

Hanımlara Mahsus Gazete

İçtihad

International Journal of Middle East Studies

Kadın

Kadınlar Dünyası

Sebilürreşad

Terakki Muhadderat

Yeni Mecmua

İnternet Kaynakları

www.td.gov.tr/index.php? (E.T. 9.1.2017.)

<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/KURNAZ-%C5%9Eefika-OSMANLI-KADIN-HAREKET%C4%B0%E2%80%99N%C4%B0N-%C3%96NC%C3%9C-%C4%B0S%C4%B0MLER%C4%B0NDEN-EM%C4%B0NE-SEM%C4%B0YE%E2%80%99N%C4%B0N-S%C4%B0YASAL-PORTRES%C4%B0.pdf>. (E.T. 19.06.2017.)

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/1160/13667.pdf>. (E.T. 19.06.2017.)

<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873219.pdf>. (E.T. 19.06.2017.)

<http://www.diyanetislamansiklopedisi.com/celal-nuri-ileri/>. (E.T. 19.06.2017.)